

VARGA ERZSÉBET TERÉZ¹

KÁLVIN JÁNOS ÉS A REFORMÁCIÓ JELENTŐSÉGE A MAI KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁSBAN THE SIGNIFICANCE OF JEAN CALVIN AND THE PROTESTANT REFORMATION ON THE MODERN ECONOMIC THINKING

„...nincs mentségünk a tévelygésre, vagy a tudatlanságra...”
(Kálvin: Magyarázat Ezékiel próféta könyvéhez)

Isten és ember kapcsolatáról nagyon nehéz az ember és ember közötti kapcsolat nélkül beszélni, mivel összeköti őket a Nagyparancsolat. Így a reformátoroknak beszélniük kellett az utóbbiról; azért is, mert kérdezték őket. Az adott válaszokban, értekezéseikben természetesen megjelennek gazdasági, munkaügyi, pénzügyi vonatkozásúak is. A hitelezés elveiről, a fogyasztási kölcsönről, konkrét gazdaságpolitikai lépésekről igen határozott véleményeket, javaslatokat fogalmaztak meg, illetve vezettek be, különösen Kálvin Genfben. Téziseik 500 év után is aktuálisak és megfontolásra érdemesek.

It's so hard to talk about the relationship between God and the man without the relationship among the people since they are united by the Great Commandment. The Reformers must talk about the latter as well since they were asked. In their answers appeared some economic, labour and financial questions as well. They conceived explicit opinion and recommendation about the principles of borrowing, the consumption loans and other questions of economic policy, what is more actions were introduced by them, especially by Calvin in Geneva. After 500 years their thesis are actual and worth considering nowadays as well.

1. BEVEZETÉS

A magyar nyelvű szakirodalomban Luther elemzése a reformáció és gazdaságtan kapcsolatának feltárásában nagyobb súllyal szerepel Kálvinhoz képest, holott Magyarországon a kálvini irányzat követői több mint ötször annyian vannak, mint a lutheri irányzaté.² Talán kisebb lenne a hatása a genfi reformátornak? Dolgozatomban arra szeretnék rámutatni, hogy Kálvin gondolkodása (1) stabilabb, (2) modernebb és ezek következtében (3) hatása jelentékenyebb a mai korra nézve, meglátásainak helye van a mai közgazdasági, pénzügyi rendszerben is. Ez utóbbi kettőt támasztja alá az ázsiai világ Kálvin iránti nagyfokú érdeklődése is [Békefy, 2017].

¹ egyetemi adjunktus, PhD, Budapesti Corvinus Egyetem

² A 2011-es népszámlálás során 5,36-szor többen vallották magukat reformátusnak, mint evangélikusnak [KSH, 2018].

A (1) stabilitást úgy kell érteni, hogy Kálvin fő művének, az Institutionak első változatát 1536-ban adták ki, amit 1559-ig folyamatosan bővített, de nem változtatott rajta. Ha emellé teszünk a többi gazdasággal (is) kapcsolatos írásait, azokból is koherens állásfoglalásokat olvashatunk ki. Aligha lehet ez a kiegyensúlyozott véleménynyilvánítás csupán annak következménye, hogy két évtizeddel több történelmi tapasztalattal bírt.³

Miért kisebb mégis Kálvin elemzésének irodalma? Talán Luther pápai kiátkozásának 1983-as visszavonása [Juhász, 2017d] teszi az elődöt elfogadhatóbbá? Talán az elsőség, hiszen Luther előtt is voltak ugyan próbálkozások az egyház megreformálására (ezek közül valószínűleg a legismertebb a huszita mozgalom), de ezek hatása a mai gazdasági gondolkodásra elenyésző. Talán Luther szélesebb körű gazdaságtudományi elemzésében szerepe lehet annak, hogy a középkori Magyarországon (az Erdélyi fejedelemség nélkül) elsősorban a németajkú, polgári lakosság körében (főleg a felvidéki szász városokban) terjedt az irányzata, míg a kálvini irány inkább a magyarajkú parasztság között volt népszerű, akiknek – ideértve kései utódaikat is – kevesebb szerep jutott a tudomány világában. Kálvin háttérbe szorulásának nem tudom az okát, de munkásságának jelentőségét fontosnak tartom itt bemutatni. Mellette hasonló fontosságúnak és jelentőségűnek tartom, hogy kiterjek a reformációnak a magyar gazdasági gondolkodásra tett befolyására is, a székely származású Apáczai Csere János gondolatain keresztül.

A fentiek vizsgálata előtt szeretném bemutatni a teológiai nézőpont és a közgazdaságtan kapcsolatát. Valószínűleg azt várnánk, hogy a közgazdasági kérdések teológiai alapú megközelítése normatív szemléletet követ, azonban a tanulmány rámutat a kifejezetten pozitív megközelítésre.

2. A VALLÁS ÉS AZ EGYHÁZI GONDOLKODÓK SZEREPE A TUDOMÁNYBAN, KÜLÖNÖSEN A KÖZGAZDASÁG MINT TÁRSADALOMTUDOMÁNYBAN

2.1. Teológiai, filozófiai gyökerek: Adam Smith maga is morálfilozófus volt, az első magyar gazdasági gondolatok is protestáns eredetűek

Gazdasági gondolkodás Adam Smith előtt is volt, a mai értelemben vett közgazdasági kérdések elemzése leginkább vallási (etikai) alapon indult el, ld. az ókeresztény írókat (Ágoston, Aquinói Tamás), majd Luther és Kálvin is véleményt nyilvánítottak, hiszen nem csak a túlvilági kérdéseket tartották fontosnak. „Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól.” [Részlet Jézus főpapi imájából: János ev. 17,15]. Nem kizárólag a túlvilággal foglalkoznak, útmutatót nyújtanak a hétköznapi megéléséhez is. Valójában Adam Smith is morálfilozófus volt, Kálvin jogi diplomát szerzett, Apáczai Csere János pedig először írja le magyar nyelven a kor legszélesebb ismeretanyagát a Magyar Encyclopaediában.

A Magyar Tudományos Akadémia 2017-ben azt várta az egyes tudományterületektől, hogy vizsgálják meg, valóban az emberi életminőség kedvező irányú befolyását szolgálja-e a tudomány gyors fejlődése, leszögezve, hogy a tudomány és társadalom együttműködésére van ehhez szükség. A kérdésük az volt, emberközpontú-e a tudomány. Ugyanakkor érdekes az a kérdés is, különösen a gazdasági gondolkodásban, hogy milyen ember áll a tudomány középpontjában. Tulajdonképpen ez különböztette meg a humanizmust és „kortársát”, a reformációt. Míg az

3 Luther: 1483-1546, Kálvin: 1509-1564.

előbbi szerint az ember alapjában jó, addig az utóbbi szerint kárhozatra méltó. Mai fogalmakkal élve a normatív és pozitív közgazdaságtan különböző megközelítései juthatnak eszünkbe. Lényegét tekintve a normatív közgazdaságtan azt keresi, mi lenne a jó, míg a pozitív azt próbálja leírni, hogyan cselekszik az ember, de mindkettő az optimalizálás módszertanával dolgozik. A humanizmusnak és a reformációnak is azonos az eszköztára, ti. a logika és nyelvtan szabályai: a humanistákkal azonos írásmagyarázati elveket használ Kálvin is. A reformátor elismeri az összes tudományterületet, amit a humanisták (kivéve az általuk is csak kvázi tudományként számon tartott asztrológiát és alkímiát), buzdít azok művelésére. A természettudomány nála ugyanis eszköz Isten csodálatos világának megismeréséhez. A humanizmus és reformáció emberképe, azaz a viselkedés magyarázata azonban alapjaiban tér el [Vidács, 2017].

2.2. A modern magyarázatok viszonyában a keresztyén, Istenközpontú emberkép, avagy a megváltás közgazdaságtana

A félreértések elkerülése végett, nem John D. Mueller „A közgazdaságtan megváltása – A hívő elem újrafelfedezése” c. könyvéhez kapcsolódik ez az alfejezet, bár kétségkívül inspiráló kérdéseket vet fel. Nála az ókeresztyén gondolkodók (Aquinoi Szent Tamás, Szent Ágoston) által még figyelembe vett, Adam Smith által azonban kihagyott szeretetnek, mint a végső elosztás meghatározójának a közgazdaságtanba való visszatéréséről van szó [Halm, 2017].

A mai főáramú közgazdaságtan magyarázatait meghatározza a racionalitás és optimalizálás fogalma, melyben a cél a hasznosság maximalizálása, illetve a költségek minimalizálása. Ebben a gondolatkeretben lehet-e azt mondani, hogy a hívő ember célfüggvénye az üdvösség elérése a lehető legkevesebb erőfeszítés árán? A reformáció lényegében ezzel az állásponttal megy szembe. Pál apostol tanítása szerint: „kegyelemből tartattatok meg, hit által; és ez nem töletek van: Isten ajándéka ez; Nem cselekedetekből, hogy senki ne kérkedjék.” [Ef. 2,8-9]. Az üdvösséget ingyen kapjuk, Isten kegyelméből, hit által. (A „nincs ingyen ebéd” gazdasági törvénye ugyanakkor itt is áll: a váltságot Jézus Krisztus fizeti meg helyettünk.) A célt nem a jó cselekedetekkel érjük el, sem a bűnbocsátó cédulák megváltásával.

Az üdvösség kérdésében tehát nincs gazdasági szemlélet! A gazdasági kérdések csak és kizárólag az evilági cselekedeteinkhez nyújtanak útmutatást, hogy a hívő ember eligazodjon a hétköznapiakban. Kálvin fő műve, az 1559-ben kiadott *Institutio Christianae Religions* (A keresztyén vallás rendszere) utolsó (negyedik) könyvének utolsó (huszadik) fejezete foglalkozik a polgári kormányzattal. A 2014-es kiadás több mint 1000 oldalából csak alig 30! Nem ez tehát a keresztyénség lényege, de emellett több más írásában Kálvin válaszol a mindennapokat érintő kérdésekre is.

Visszatérve a jó cselekedetekre: altruista-e a keresztyén ember, aki nem azért tesz jót, hogy üdvözljön, vagy esetleg egy másik embertársától azt visszakapja? A tettek Isten dicsőségét szolgálják, hálából fakadnak, és ilyen értelemben a reciprocitás megjelenik, fordított sorrendben: az ember megérti mit kapott a teremtő Istentől, és erre válaszol. Ilyen értelemben nem igaz, amit Bodai Zsuzsa [2001] Weberre hivatkozva a következőképpen fogalmaz meg: „A lutheri hit általi üdvözülés elve, Kálvin felfogásában a tettek általi üdvözülés elvévé alakult át.” A teológiai kérdéseket sem Luther, sem Kálvin nem váltja aprópénzre, gazdasági kérdések és válaszok nem az üdvösség ügyében kerülnek elő, csak a mindennapok gondjai tekintetében, ebben viszont több területen máig érvényes elveket határoznak meg, ahogy a következő fejezet alpontjaiban ezt be-

mutatom. A mai gazdasági döntéshozóknak (értve ez alatt minden cselekvőképes állampolgárt, bankárt, kormányzati tisztviselőt) érdemes megismerni, megfontolni és megcselekedni azokat.

3. A REFORMÁCIÓ HATÁSA A KÖZGAZDASÁGTANRA

3.1. A reformációt megelőző korszak az adózás és kamatszedés kérdésében

A teológiai eredetű közgazdasági gondolkodásban is reformot hozott a reformáció. A kamat, sőt az adóellenesség sem volt ritka korábban. Kamatellenes nézeteket vallott Arisztotelész nyomán Szent Ambrus, Szent Ágoston és tagadta a pénz produktív voltát Aquinói Szent Tamás [Bodai, 2017; Orosz, 2018]. Adóellenes volt a VII. században induló bogumil (a bosnyákok elődei), a X. században feltűnő kathár, a XI. században a patarénus és a XII. század végén kialakult valdens mozgalom [részletesebben lásd: Juhász, 2017a.].

3.2. A hivatás fogalma

Luther teremtette meg a hivatás fogalmát (Beruf), Weber állítása szerint ez a szó a lutheri bibliafordítás előtt nem létezett egyetlen nyelvben sem. Ebben a hivatás fogalomban nem pusztán az egyetemes papság jelenik meg, ami csak az egyházon belüli szolgálatra való elhívásra vonatkozik. Mindenkinek megvan a maga dolga, melyre Isten elhívja. Elhívást jelent egy feladatra, és nem kihívást a világból. Ahogy a főpapi imájában Jézus sem azt kéri az Atyától, hogy kivegye híveit a világból, azaz elvonultan, remeteként éljenek akár, hanem, hogy helytálljanak a világban, annak minden kísértése közepette. Korábbi írásaiban még minden hivatás egyenlő Luther szemében, ám későbbi megnyilvánulásaiban, mikor látja a kereskedelmi és banki visszaéléseket, már változik a véleménye – a földművelést emeli ki, mint igazán üdvös hivatást [Birkás, 2017; Bodai, 2001].

Kálvinnál bármilyen munkát végzünk, azzal képesek lehetünk Isten dicsőségét szolgálni, így nála még erősebb a hivatás megszentelt volta. Mai terminológiában a GDP-ben nem megjelenő munkát is ideérti, mondhatni az inputált munkabérékkel is számol, nem különböztet meg „produktív” és „nem produktív” munkát. A gyermeknevelés ugyanolyan értékes munka, mint a földművelés, a tanítás, az igazgatás, a lelkesítő szolgálat vagy akár a kereskedelmi, bankári tevékenység is! [Birkás, 2015] Azt hirdeti, bárhova is rendelt az Isten, ott kell helytállni, a munkát, a hivatást Isten dicsőségére végezni. Ezzel összhangban ugyanakkor üldözte a munkakerülést, miközben megoldási alternatívát nyújtott a problémára. Új munkahelyeket hozott létre: hozzá kötődik az aranyművesség és az óragyártás felvirágoztatása, valamint posztószövő üzemet is nyitott! Megtiltotta a koldulást, de gondoskodott a szegényekről a megfelelő intézményi feltételek biztosításával. Miközben kórházat, árva- és szegényházat követelt a várostól, a keresztyén gyülekezet alapvető feladataként is ezt jelölte meg. (A diakóniában ugyanakkor nem maradhat el a lelkigondozás, az evangélium hirdetése sem!) [Bodai, 2001] Ezen intézményi hálózat kiépítéséhez hozzájárult a később tárgyalandó kamatkérdést, határozottan kijelenthető, hogy Genf, illetve Svájc felvirágoztatásában meghatározó szerepet játszott Kálvin, nem pusztán papíron jól hangzó elméletek megfogalmazásával, hanem olyan konkrét gazdaságpolitikai lépések megtételével, melyek a mai napig tanulsággal bírnak! A reformációban a lelki megújulás a mindennapi élet újra szervezésével együtt valósult meg.

A weberi gondolat, mely szerint a fáradhatatlan munkavégzés és a (puritán szemléletből fakadó) fogyasztás visszafogása együttesen vezetett el a tőkeképződéshez, „vadkapitalista” protestánsok

képét jeleníthetné meg előttünk. Fontos ezért itt megjegyezni, hogy Kálvinnál a gazdagság önmagában valóban nem bűn, de nem is cél, hanem lehetőség! Istentől van, próbára teszi a gazdag hitét, éppen úgy, mint a szegény hitét is. Az előbbinél a kapzsiságtól és zsarnokságtól, az utóbbinál pedig a lopástól és csalástól való tartózkodással és a türelemmel éri ezt el. A gazdag ember (is) felelős az embertársáért, vagyona eszköz a felebaráti szeretet gyakorlásában [Birkás, 2015; Kovács, 2010].

3.3. Kereskedelem

Luther megkülönbözteti a „jog szerinti polgári” és az „istentelen” kereskedést. Az előbbi szükséges és hasznos, az indokolt költségek megjelenhetnek az árban: „méltó a munkás a maga bérére” [Lukács ev. 3,11]. Az utóbbi viszont kapzsiságot és lopást szül, amikor hamis áruval kereskednek, hamis mértéket, súlyt használnak, vagy hamis pénzzel fizetnek. Még a mesterséges drágítás is megjelenik nála. A külkereskedelmi nézetei alapján a merkantilizmus előfutárának tekinthetjük, hiszen felhívja a figyelmet arra a jelenségre, hogy a fényűzés általában importcikkeket igényel, mely tőkekiáramláshoz, valamint a belföldi termelők elszegényedéséhez vezet [Bodai, 2001; Kovács, 2010; Zsugyel, 2017].

3.4. Kamat

A reformáció korában igazán erőteljes meghasonlás volt az elmélet és gyakorlat között a kamat kérdésében. Noha a korabeli egyház határozottan tiltotta, valójában komoly kölcsönöket vettek fel a zsidóktól, Fuggerektől, Mediciektől, természetesen kamatra [Juhász, 2017d]. A nagyfokú finanszírozási hiányukat – mely igény kielégítését a reformáció közvetlen kiváltója, a búcsúcédulák árusítása is szolgálta – a római Szent Péter bazilika (újja)építési költségei okozták [Juhász, 2017c].

3.4.1. Luther tanítása a kamatról

Luther kamatról vallott nézeteiről három forrásból értesülünk: egy uzsora elleni prédikációból 1519-ből, egy röpiratból a kalmárkodásról és uzsoráról 1524-ben, majd 1540-ben készített a pap-ság számára egy igehirdetési vezérfonalat a kérdésben. A több mint 20 év alatt változott az állásfoglalása: eredetileg minden kamatot tiltott volna, idővel két esetben megengedhetőnek tartotta. Az egyik ilyen eset a felmerülő kár, mely a kései törlesztésből fakad (tehát ez inkább késedelmi kamat), a másik az elmaradt haszonért járó „kárpótlás”. Ez utóbbi csak akkor jár, ha ténylegesen van elmaradt haszon, azaz a kölcsönadó tudta volna máshol hasznosítani tőkéjét, és nem a ládájában tartotta volna. Az uzsorát (természetesen) minden esetben tiltotta. Az elhatárolást a kamat és az uzsora fogalma között nem vállalta fel, a világi hatóságra bízta ennek eldöntését [Birkás, 2015; Bodai, 2001; Kovács, 2010; Zsugyel, 2017].

3.4.2. Kálvin tanítása a kamatról

Kálvin nézeteinek megismeréséhez négy forrás maradt fenn, azonban fő művében, az Institutióban nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Lutherhez hasonlóan szintén 20 évet ölel fel a források időtávja, ám Kálvin végig a kamat jogossága mellett érvelt. Az első egy bankárnak írt válaszlevél 1545-ből (De usuris), a másik három kommentár, igemagyarázat: Mózes II., III. és V. könyvéhez [1554], a 15. zsoltárhoz [1557] valamint Ezékiel próféta könyvéhez [1565]. Azt állítja, hogy ha minden kamatot tiltunk, akkor Isten elvárásainál is szigorúbb megkötést teszünk a lelkiismereten. A kamat engedése kapcsán hivatkozott példákra az Ó- és Újszövetségből egyaránt. A zsidóknak például csak egymás közt volt tilos a kamatszedés, míg Jézus tántumokról szóló példázatában a gazda szolgálja szemére

veti, hogy amíg ő távol volt „El kellett volna helyezned az én pénzem a pénzváltóknál” [Máté ev. 15,27.]. A bibliai példák alapján a következőt állapította meg az Ezékiel próféta könyvéhez írott magyarázatában: „nem azt találjuk, hogy minden kamat törvényellenes, ebből következően pedig nem minden kamat éltelendő.” [1565: 352] Annak elhatárolására, hogy mikor jogos és mikor nem a kamat, kétféle kölcsönt különböztet meg: fogyasztási és produktív [Bodai, 2001].

3.4.2.1. A fogyasztási kölcsön

A fogyasztási kölcsön Kálvinnál a megélhetést szolgálja, karitatív, ebből kifolyólag kamatmentesnek kell lennie. Valószínűleg ma is sokan egyetértenének ezzel, hiszen pénzügyi szempontból valóban nem indokolt fogyasztási kölcsönt nyújtani, mivel nincs alapja a visszafizetésnek. Nem egy beruházásra veszik fel a hitelt, amely egy alaposan végig gondolt, nettó jelenérték számításra alapuló projektértékelés szerint várhatóan megtérül. Kálvin nagyon világosan látja ezt, amikor a fogyasztási hitelhez hozzáteszi, a Szentírás erről beszél, amikor azt mondja: „adatok kölcsön semmit érte nem várván” [Lukács ev. 6,35]. Az ésszerűség, a racionalitás valóban alátámasztja, hogy fogyasztási hitelt csak úgy nyújtunk, ha nem várjuk vissza a kamattal együtt a tőkét sem, ám (bank)rendszer szinten nehezen elképzelhető ez. Kálvin itt a szolidaritásról, szeretetről, könyörületességről, irgalmasságról beszélt, mely az egyén felelőssége. Azt vallotta, hogy aki nem segít, amikor tud, igazságtalanságot követ el. Elvárta, hogy a szegényeknek előbb segítsünk, mint a gazdagoknak [Birkás, 2015; Bodai, 2001]. Míg a hivatásnál, a munkakerülés üldözésénél az intézményesített gazdaságpolitika lépéseit láttuk, itt az egyéni szerepvállalás jelenik meg. Ne (csupán) az államtól vagy az egyháztól várjuk, hogy megoldják a szociális problémákat, ebben a kérdésben mindnyájan, egyénként felelősek és kötelesek vagyunk!

Ez a fajta kölcsön valójában adomány, mely a mindennapi szükségletet fedezi, de semmiképp sem fényűzést vagy luxust szolgál, tehát semmi köze a mai értelemben vett fogyasztási kölcsönhöz, melyet lapos tévére vagy mosogatógépre lehet felvenni!

3.4.2.2. A produktív kölcsön és a hitelkockázat

A korábbi felfogással szembe menve Kálvin azt állította, a pénz igenis produktív. Amikor új érték létrehozására használják, van hozamképessége és így jogos a kamat. Azt vallotta, hogy ez a fajta hitel a Biblia korában még nem létezett, a későbbi századok terméke. Történelmi megközelítésben vizsgálta a kérdést: ún. dinamikus bibliaszemléletet követve azt állította, akkor jogos a kamat, ha a kölcsön produktív, vagy ha az adós rossz szándékból nem fizet! Ez utóbbi esetén nem az általa fogyasztási kölcsönnek nevezett kategóriával szembesülünk, amikor nem tudott fizetni az adós. Mai terminológiával: a hitelkockázatból csak az adós szándékának hiányát ismeri el, a képesség hiányát nem. Az alábbiakban kiemelem néhány kamatkorlátozást:

- szegényeknek adni kell, kamat nélkül is,
- Istenhez kell igazítani cselekedeteinket,
- kölcsönadásnál a közérdeket kell előtérbe helyezni,
- minden esetben figyelembe kell venni az adott ország törvényei által megengedett maximális kamatmértéket,
- elénk helyezi a jézusi parancsot: „mint akarjátok, hogy emberek veletek cselekedjenek, ti is akképpen cselekedjétek” [Lukács ev. 6,31] – mai értelemben a reciprocitás törvényét fogalmazza meg.

A XIII. században ugyan már akadt olyan egyházjogász, aki a pénz produktivitása mellett érvelt, a kamat jogosságának (fenti korlátozások mellett) megállapítása a XVI. században forradalmi volt [Spufford, 2007]! Még a protestánsok is nehezen fogadták el [Orosz, 2018]. Hiába vezette be VIII. Henrik a 10%-os törvényes kamat mértéket, VI. Edward idején eltörölték és I. Erzsébet hozta vissza. Adam Smithnek [1992] a tőkeprofit kapcsán már nem kellett csatát vívnia a kamat alkalmazása mellett, „csak” be kellett mutatni a kapcsolatot a kettő között! ⁴ Kálvin nem csak elvben állt ki a kamat mellett, törvényesítette is Genfben a kamatra kölcsönzést, először 5, majd 6.67%-on állapítva meg a törvényes mértéket, sőt, alapított egy keresztyén bankot is [Birkás, 2015; Bodai, 2001; Kovács, 2010].

3.5. Az állami szerepvállalás és adózás kérdése

Weber különös jelentőséget tulajdonít a protestáns egyházaknak – különösen a kálvinizmusnak – abban, hogy megfelelő erkölcsi alapot nyújtottak a kapitalizmus elterjedésének, elsősorban a hivatás fogalmának megteremtésével, a munkára ösztönzéssel és a fogyasztás visszafogásával. A jövedelem növelése és a fogyasztás csökkentése definíciószerűen hozza el a megtakarítások növekedését, ezáltal a tőkefelhalmozást. Ezt a hatásmechanizmust tovább fokozta a kölcsöntőke után szedhető kamat (erkölcsi és jogi értelemben vett) legalizálása [Bodai, 2001]. A reformáció gazdaságra gyakorolt hatásának ez a gondolata viszonylag széles körben ismert, a továbbiakban a közpénzügyekre vonatkozó elveket szeretném bemutatni, ugyanis az állami szerepvállalásról, költségvetésről, annak kiadási és bevételi oldaláról is határozott véleményt alakítottak ki a reformátorok.

3.5.1. Luther az állam szerepéről és az adózásról

Luther éles szétválasztást várt el az egyház és állam viszonyában, kijelentve, hogy az eszközök és célok nem keveredhetnek (ld. kettős kormányzat vagy kettős birodalom elve) [Birkás, 2015; Kovács, 2010], az államnak inkább csak védelmező szerepet jelöl ki, hasonlóan Adam Smith későbbi éjjeli őr állam koncepciójához. Utálta az (állami) adózást, elfogadta viszont az egyházi tizedet [Juhász, 2017b]. Ugyanakkor felhívta arra a figyelmet, hogy az adózási hajlandóságot növeli az erkölcsös és hatékony világi hatalom. Vagyonarányos adókat javasolt [Birkás, 2015].

Luther után majdnem ötszáz évvel később ma már komplex matematikai modellekkel bizonyítják be, hogy a gondolkodásmód megváltozása mindig az egyik legfontosabb eredője a gazdasági fordulatoknak. Látványos példáját adják ennek a mai adócsalási magatartást elemző modellek, melyek arra mutatnak rá, hogy szemléletbeli változás szükséges az adóelkerülés visszaszorításához. Az adókulcsok vagy a büntetés mértékének, de még a felderítés valószínűségének is kisebb hatása van a folyamatokra, mint annak, ha kialakul az adózói bizalom az állam, illetve az adóhatóság felé [Semjén, 2017].

⁴ Adam Smithre másként is hathatott közvetve Kálvin. Ugyan az eredeti latin szövegben nem szerepel, de az 1762-ben Glasgowban (amikor Smith is itt tanított) megjelenő *Institutio* fordításban megjelenik a következő szöveg: „a dolgok bármifajta változását a világban Isten láthatatlan kezének befolyása és irányítása idézi elő” [Madarász, 2014].

3.5.2. Kálvin az állam szerepéről és az adózásról

Kálvin [1995] más szemléletben tekintett az államra; azt várta a fejedelemtől, ill. a királytól, hogy ne csak megvédje a területén élőket, hanem kifejezetten javítsa az ő jólétüket, ennek megfelelően az ember az államról ne úgy gondolkodjon, „mint valami szükséges rosszról” [1995: 317]. A szegényekről, árvákról, özvegyekről, betegekéről való gondoskodást az állam alapfeladatának tekintette, ahogyan az oktatás, a diákok és tanárok támogatását is. (Természetesen nem kizárólag az államtól várta ezt a támogatást, hiszen az egyház is komoly szerepet vállalt ezekben, már Kálvin idejében Genfben is.) Az uralkodónak való engedelmesség, „őszintén és szívből” alapvető kötelessége a hívőknek, mivel még egy rossz király vagy fejedelem is Isten akaratából kapta tisztségét, és még ha büntetésként adta is a népnek, meg kell hajolni rendeletei előtt, „akár adókat kell fizetni, akár közszolgáltatásokat és egyéb terheket kell viselni” [1995: 317]. Kálvin természetesen nem volt elvakult vagy elfogult a királyok, fejedelmek irányában, az (eredetileg a francia királynak írt!) *Institutio* VI. fejezetében azt is leírta, milyen komoly problémák merülnek fel velük szemben. Itt (is) megjelenik tehát a közgazdaságtan pozitív, leíró szemlélete. A királyból zsarnok lehet, a nemesek uralmából kevesek uralma, míg a demokráciában a lázadások okozhatnak feszültséget, de emellett is az utóbbit tartotta legkevésbé rossznak. A költségvetés kapcsán kijelentette, hogy „az adók és vámok jogosult jövedelmei a fejedelmeknek és bár elsősorban a hivatalukkal járó közköltségek fedezésére kell azokat fordítaniok, éppúgy használhatják az udvartartásuk fényének az emelésére is”. [1995] Ez utóbbi elem meglepő lehet, tekintve, hogy a közembereknél mennyire elutasítja a fényűzést, de arra is felhívta a fejedelmek figyelmét, „hogy az ő kincstáruk nem annyira magánpénztáruk, mint inkább az egész népnek közpénztára ..., amelyet ... nem lehet elpazarolni” [1995: 309].

3.5.3. Apáczai Csere János

Apáczai [1959] Kálvinhoz hasonló elvárásokat fogalmazott meg 1653-ban Erdélyben. A Magyar Encyclopaedia Tizedik rész címe: Az embernek magaviseléséről. Itt írt a szerző a felebaráti kötelességekről, házasársi, gyermek-szülői, szolga-gazda kapcsolatokról, az egyházi tisztségekről és a polgári társaságról. Ez utóbbi alatt értve a világi hatalmat (három formáját különböztetve meg: *democratia*, *aristocratia* és *monarchia*), melynek feladata a törvényhozás, a védelem (akár katonai) megszervezése, iskolák létrehozása, tanárok és diákok támogatása (ez különösen fontos, sokszor előkerülő, sürgősen megoldandó ügy⁵), a közkiadásokról való gondoskodás. Ugyanakkor az állami bevételek alacsony szintjét várja el: „A közönséges terhnek (igának) pedig mentől kevesebbnek kell itten lenni.” [1959: 358]. A népnek ugyanakkor az a kötelessége, hogy „örömet segítsek hazájokat, tudniillik adót adjanak fejenként, sőt vámot, harmicadot is örömet” [1959: 363].

Érdekességgént jegyzem meg, hogy Apáczainál „szabad megölni” a tyrannust [1959: 363], míg Kálvinnál csak akkor lehet ellenkezni, ha Isten parancsával ellentétésre kényszerítene az adott személyt, de megölni akkor sem lehet, utalva arra, hogy Dávid sem emelt kezét Saulra.

⁵ Apáczainak szívügye volt az iskola, melyben helyet szánt az *Oeconomia* oktatásnak is [1959: 368].

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A reformáció nem egy sajátos gazdasági reform a XVI. századból. Noha alapjaiban az Istennel való viszony helyreállításáról szól, ezzel természetesen is összefonódnak a hétköznapok kérdései. E mozgalomnak vitathatatlan érdeme, hogy kitérte a világot a tudományok felé, mindezt az emberek anyanyelvén, az iskolarendszer kiépítésén, ill. fejlesztésén keresztül is. A korabeli gazdasági gondolkodást új alapokra helyezte a kamat jogosságának ügyében, de – különösen a hitelezés elveiben és az egyéni felelősségvállalás és az állami költségvetés kérdéseinek tekintetében – máig élő problémákra fogalmaz meg megoldási javaslatokat.

„... a kálvinizmus szociális tanítása az egyetlen, amely a modern gazdasági élet alapjait elfogadja, etikai alkata lehetővé teszi az alkalmazkodást a modern polgári kapitalista kultúrához, a modern termelési formákat össze tudja egyeztetni a lelkiismerettel, ugyanakkor igazi evangéliumi tartalmával le tudja győzni annak túlhajtásait.” [Kovács, 2010: 14-15].

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bibliai idézetek forrásaiként az 1590-es Károli fordítást használtam.

Apáczai Csere János (1959): *Magyar Encyclopaedia*. Szépirodalmi Könyvkiadó

Békefy Lajos (2017): „A reformáció hatása a modern, posztmodern világra.” *Kultúra és Közösség* 8(3): 5-17

Birkás Antal (2015): „Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei.” *Polgári Szemle*, 11(4-6)

Bodai Zsuzsa (2001): „A reformátorok gazdasági tanításai”. *INCO* (8. szám) <http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm> Lekérdezve: 2017. október 12.

Halm Tamás (2017): „Reformáció a közgazdaságtanban? – John D. Mueller: A közgazdaságtan megváltása – A hiányzó elem újralfedezése.” *Közgazdasági Szemle* 64(10): 1102-1109.

Juhász István (2017a): *A reformációs folyamat előzményeinek adózási vonatkozásai*. <https://ado.hu/rovatok/ado/a-reformacios-folyamat-elozmenyeinek-adozasi-vonatkozasai> Lekérdezve: 2018. május 25.

Juhász István (2017b): *Luther élete, adózásról vallott nézetei*. <https://ado.hu/rovatok/ado/luther-elete-adozasrol-vallott-nezetei> Lekérdezve: 2018. május 25.

Juhász István (2017c): *Luther 95 pontjának gazdasági-, adótörténeti jelentősége*. <https://ado.hu/rovatok/ado/luther-95-pontjanak-gazdasagi-ado-torteneti-jelentosege> letöltés ideje: 2018. május 25.

Juhász István (2017d): *A reformáció gazdasági következményei*. <https://ado.hu/rovatok/ado/a-reformacio-gazdasagi-kovetkezmenyei> letöltés ideje: 2018. május 25. 10:58

Kálvin János (1995): *Institutio*. Kossuth Nyomda Rt., Budapest

Kálvin János (1565): *Magyarázat Ezékiel próféta könyvéhez*, <https://www.scribd.com/document/343100658/Kalvin-Janos-Magyarazat-Ezekiel-konyvehez> 2018. június 27.

Kovács György (2010): *Protestantizmus és kapitalizmus: magyar gazdaság- és eszmetörténeti tanulmányok*. PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Közgazdaságtani Doktori Iskola, Szeged, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/849/1/disszertacio_Kovacs.pdf Lekérdezve: 2017. október 5. 11:00

- KSH (2018): *A népesség száma és megoszlása vallás és nemek szerint*. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas Lekérdezve: 2018. június 5.
- Madarász Aladár (2014): „A láthatatlan kéz – szemelvények egy metafora történetéből” *Közgazdasági Szemle* 61(7-8): 801-844
- Orosz István (2018): „Kálvin János és a kamatszedés szabadsága.” *Új Nézőpont* 5(1): 5-16 http://epa.oszk.hu/02500/02586/00013/pdf/EPA02586_uj_nezopont_2018_1_005-016.pdf Lekérdezve: 2018. június 27.
- Semjén András (2017): „Az adózói magatartás különféle magyarázatai”. *Közgazdasági Szemle* 64(2): 140-184
- Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdagsága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Spufford, Peter (2007): *Hatalom és Haszon*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Vidács László (2017): *Kálvin János és az emberi értelem, tudományokról, művészetekről*. http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1465848466_08778.pdf Lekérdezve: 2017. október 12.
- Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest.
- Zsugyel János (2017): „Közgazdasági gondolatok Luther Márton életművében.” *Közgazdasági Szemle* 64(10): 1073-1088